

# Rewindykacje dóbr kultury z ZSRR po II wojnie światowej (II)



Upoważnienie dla dr A. Gieysztor, AAN, BRIO 387/16

W sierpniu tego roku została powołana specjalna komisja, składająca się wyłącznie z Ukraińców, której zadaniem było przygotowanie „daru” dla Polski. [...] Wyłączono wszystkie druki polskie i obce, które ukazały się we Lwowie, Wilnie, Kijowie, Berdyczowie, [...] Grodnie, Supraślu, [...] Przemyślu, Chełmie. Wyłączono wszelkie wydawnictwa, które tematyką lub w jakikolwiek inny sposób wiązały się z Rosją, Tatarami, Wołoszczyzną, Litwą, Rusią Czerwoną, Białorusią, Podolem, Wołyniem, Podlasiem. Stosowano dość oryginalne kryteria. Na przykład akt abdykacji Stanisława Augusta nie mógł być przekazany, gdyż nastąpił w Grodnie. [...] Podobne kryteria zastosowano wobec lwowskich zbiorów muzealnych. [...] „Widok Zakopanego” pędzla Jana Stanisławskiego, został określony jako *sovieticum*, ze względu na pobyt W. I. Lenina w Zakopanem. W Muzeum Przemysłu Artystycznego odrzucono porcelanę korecką i baranowicką jako ukraińską, pasy słuckie jako białoruskie [...].<sup>1</sup>

Jesienią 1945 r. powstał projekt układu między Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej RP a Rządem USRR o repatriacji dóbr kulturalnych polskich z terytorium USRR i dóbr kulturalnych ukraińskich z terytorium Polski. Artykuł 1

projektu umowy z Ukrainą, opracowany przez Biuro Rewindykacji i Odszkodowań przewidywał, że... zgadzają się obie układające się strony na repatriację ze swych terytoriów tych dóbr kulturalnych, które ze względu na swój narodowy charakter stanowią własność kulturalną drugiej układającej się Strony. W lutym 1946 r. ambasada RP w Moskwie wystosowała notę do radzieckiego MSZ w sprawie odzyskania dóbr kultury. Wprawdzie nie uzyskano na nią zadawalającej odpowiedzi, jednak rozmowy nadal kontynuowano. 5 lipca Rada Ministrów powołała komisję ds. rewindykacji polskiego mienia z USRR. Opracowano wytyczne do rozmów z delegacją ukraińską z 25 lipca 1946 r.<sup>2</sup> Warto tu przytoczyć niektóre punkty:

1. Repatriacja polskiego mienia kulturalnego dotyczy nie tylko Lwowa, lecz całego terenu, który w roku 1939 stanowił integralną część Rzeczypospolitej Polskiej, a obecnie wchodzi w skład ZSRR.
2. Repatriacji podlegają w całości tak zwane fundacje narodowe, to jest Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie (ze wszystkimi jego działami) oraz Biblioteka Baworowskich we Lwowie (ze wszystkimi jej działami). Do Ossolineum należało od roku 1824 Muzeum Lubomirskich, a od 1921 Biblioteka Pawlikowskich ze swoimi zbiorami graficznymi. Biblioteka Baworowskich obok książek zawierała dział rękopisów, grafiki oraz muzeum. Wszystkie te działy, jako stanowiące własność narodu polskiego, winny wrócić do Polski. Wyjątkowi mogą ulec rękopisy i druki w języku ukraińskim, staroruskim i cerkiewno-słowiańskim.
4. Również w całości winno być repatriowane dawne Muzeum im. Jana III, gdyż zawierało ono obiekty związane z osobą tego króla i dziejami wojennymi Rzeczypospolitej.

Prowadzone rozmowy przyniosły pewne rezultaty. W lipcu 1946 r. i w marcu 1947 r. przywieziono ze Lwowa 42 606 starych druków, 167 737

druków z XIX i XX wieku oraz 6 764 rękopisów. Oprócz wymienionej części Ossolineum, w lipcu 1946 r. przywieziono Panoramę Raclawicką, 301 obrazów, rysunków i akwarel, 10 rzeźb oraz około 195 pamiątek historycznych, medali, monet i innych (w tym 62 obrazy z kolekcji Bolesława Orzechowicza), Panoramę Plastyczną Dawnego Lwowa autorstwa Janusza Witwickiego (zamordowanego we Lwowie nieco wcześniej przez „nieznanych sprawców”).

W latach 1945-1946 pewną część mienia udało się przywieźć ze Lwowa w ramach akcji repatriacyjnej dzięki osobom prywatnym, a także za pośrednictwem duchowieństwa (jezuici, dominikanie). W okresie tym udało się odzyskać znaczną liczbę prywatnych księgozbiorów polskich uczonych.

Duchowieństwo mogło przewozić swój majątek na podstawie protokołu dodatkowego do umowy repatriacyjnej z dnia 20 września 1945 r. Między innymi w październiku 1945 r. przewieziono bibliotekę i zbiory lwowskiego Seminarium Duchownego oraz zbiory Archiwum Archidiecezjalnego.

Akcja repatriacyjna trwała do listopada 1946 r., kiedy to zlikwidowano lwowski urząd Pełnomocnika Rządu RP do Spraw Repatriacji.

W lipcu 1946 r. i w marcu 1947 r. przewieziono ze Lwowa do Wrocławia 42 606 starych druków, 167 737 druków z XIX i XX wieku (w tym kilka tysięcy tomów prasy i czasopism) oraz 6 764 rękopisów.

Strona tytułowa albumu fotografii dzieł sztuki przekazanych Polsce w 1961 r.





Dział rękopisów, sala im. A. Bielowskiego, dawnego Ossolineum. Fot. ze zbiorów ZNiO we Wrocławiu

W 1950 r. ZSRR przekazał jeszcze lwowskie pomniki: Aleksandra Fredry, Jana III Sobieskiego i Kornela Ujejskiego.

Zasadniczą część powojennych rewindykacji zakończono w 1951 r., likwidując Biuro Rewindykacji i Odszkodowań MKiS.

W 1956 r. podpisano w Warszawie akt końcowy przekazania Polsce 12 518 dzieł malarstwa, rzeźby, sztuki zdobniczej i grafiki pochodzących ze zbiorów polskich, a przywiezionych przez Armię Czerwoną z terenu Niemiec.

To, co zwrócono, miało charakter „daru”, dokonanego przy jednostronnym wyborze, na który strona polska nie miała żadnego wpływu.

Ze Lwowa nie zwrócono większości zbiorów: Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lubomirskich, portretów i mebli, depozytów Biblioteki Baworow-

skich, Biblioteki Uniwersytetu Jana Kazimierza, Muzeum Dzieduszyckich, Muzeum Jana III Sobieskiego, Muzeum Historycznego, a także darowizny: Bolesława Orzechowicza, Ks. Adama Czartoryskiego, Józefa Smolińskiego.

Na deklaracjach zakończyły się zwroty dzieł sztuki i zabytków z terenu Białorusi. W późniejszym okresie strona radziecka zwróciła jedynie zbiory Gołuchowa (1957 r.), Kórnika oraz część zbiorów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, zajęte na terenie własnej strefy okupacyjnej i wywiezione do ZSRR. Udana akcja rewindykacyjna w 1961 r. zakończyła się przywiezieniem regaliów pochodzących z Zamku na Wawelu, kolekcji arrasów, militariów, sreber.

W 1956 r. przywieziono archiwum Polskiego Towarzystwa Historycznego.

W latach 1961-1962 część akt archiwalnych z Państwowego Archiwum Historycznego, dotyczących Krakowa i województwa rzeszowskiego.

21 kwietnia 1987 r. między PRL a ZSRR została podpisana „Deklaracja o polsko-radzieckiej współpracy w dziedzinie ideologii, nauki i kultury”. Na jej podstawie w maju 1987 r. zwrócono ok. 2 400 książek ze zbioru Ossolineum. Po rozpakowaniu we Wrocławiu (wcześniej Polacy nie mieli wglądu do zaplombowanych skrzyń) okazało się, że jest to zbiór niewielkiej wartości: 1 170 t. ze znakami własnościowymi Ossolineum oraz 1273 t. różnych książek, pochodzących z nie sprzedanych przed wojną zasobów wydawnictwa Ossolineum. Ok. 75 % transportu pochodziło z lat 1901-1939.

Po rozpadzie ZSRR, w latach 90. została podjęta kolejna próba odzyskania niektórych polskich dzieł sztuki i zabytków. Rozmowy prowadzone (na podstawie wcześniej podpisanych porozumień), przez polsko-rosyjskie<sup>3</sup> i polsko-ukraińskie zespoły ekspertów, być może doprowadzą do odzyskania przynajmniej niektórych dzieł sztuki i zabytków.

Jacek Miler

Przypisy:

<sup>1</sup> C. Skuza; „Odzyskanie mienia polskiego po II wojnie światowej”, str. 320. Piła 1992.

<sup>2</sup> AAN, BRIO 387/71

<sup>3</sup> M. Kuhnke, „Apollo i dwie Muzy – szczęśliwy powrót z Pawłowska” w: „Cenne, bezcenne, utracone” nr 6/97 Literatura:

1. W. Kowalski, „Likwidacja skutków II wojny światowej w dziedzinie kultury”, Warszawa 1994
2. J. Pruszyński, „Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo”, Warszawa 1989.
3. C. Skuza, „Odzyskanie mienia polskiego po II wojnie światowej”, Piła 1992.

Fragment zbiorów dawnego Ossolineum. Magazyn w kościele oo. Jezuitów, maj 1997 r. Fot. J. Miler

